
دست‌نویس‌های اصل به زبان عربی در کتابخانه چستر بیٹی (دبلین - ایرلند)

عبدالله غفرانی^۱

درآمد

بزرگ‌ترین مجموعه دست‌نویس‌های شرقی که در کشور کاتولیک‌نشین ایرلند نگه‌داری می‌شود از آن آلفرد چستر بیٹی^۲ (۱۸۷۵-۱۹۶۸م) است. وی از سال ۱۹۱۳م تا واپسین روزهای زندگی‌اش به گردآوری دست‌نویس‌های شرقی همت گمارد. دستاورد این تلاش عظیم که از شور و شوق شخصی او نشأت می‌گرفت، مجموعه‌ای نفیس در حدود سه هزار دست‌نویس علمی، هنری و کهن بود که به سه زبان تازی، فارسی و ترکی تقسیم می‌شوند.

وی پیش از مرگ خود، تمام کتاب‌ها و در حقیقت حاصل عمرش را به ملت ایرلند واگذار کرد. در عوض، مقام وقت ساختمان مناسبی را به کتابخانه او اختصاص داد. امروزه نیز، کتابخانه چستر بیٹی در شهر دبلین دایر است و با کمک ویژه دفتر نخست وزیری ایرلند که به طور سالانه پرداخت می‌شود، به پیشرفت خود ادامه می‌دهد.^۳

دست‌نویس‌های تازی این مجموعه را که شمارش به دو هزار و پانصد نسخه می‌رسد، خاورشناس معروف بریتانیایی علامه آرتور جی. آبربی^۴ (۱۹۰۵-۱۹۶۹م) در هشت مجلد نه‌پرست کرده و آن‌ها را به‌طور لایقی شناسانده است. این فهرست در سال‌های ۱۹۵۵ تا ۱۹۶۶م به چاپ رسیده است.

۱. پژوهشگر متون دینی. حوزه علمی مشهد.

2. Alfred Chester Beatty.

۳. برای آگاهی از چند و چون زندگی چستر بیٹی و پیدایش مجموعه گرانقدر او. نک: استفن رومن، گسترش مجموعه‌های اسلامی در کتابخانه‌های اروپای غربی و آمریکای شمالی، ترجمه فرشته ناصری، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ نخست، ۱۳۸۰هـ، ص ۱۰۷-۱۱۱. و مقاله ارزشمند آقای احمدرضا رحیمی‌ریسه پیرامین چستر بیٹی و کتابخانه‌اش در نیمسالنامه نامه بهارستان، سال اول، ۱۳۷۹هـ، شماره اول، صفحه ۵۹-۶۸.

4. A. J. Arberry.

تنی دیگر از متخصصان که به شناخت مجموعه عربی جستر بیته پرداخته، دانشمند ترسای عراقی کورکیس عواد (۱۹۰۸-۱۹۹۲م) است. وی در مقال طویل الذیل ذخائر التراث العربی فی مکتبة جستر بیته، دهلن، دست‌نویس‌های نادر و کهن این مجموعه را یاد کرده است.^۱

در این جا نیز، با بهره‌گیری از فهرست بالا، به معرفی کوتاه دست‌نویس‌های مادر- دست‌نویس‌هایی که به خط مؤلفینشان‌اند- می‌پردازیم. در لابه‌لای این نسخه‌ها، دست‌نویس اصلی کتاب‌هایی از دانشمندان امامیه همچون ابن میثم بحرانی، علامه حلّی و ابن ابی جمهور احسائی- اعلی الله مقامهم- به چشم می‌خورد که از دیدگاه کتابشناسی شیعی دارای اهمیت و ارزش فراوانی خواهد بود.

۱. نک: الذخائر الشریقة، المجلد الرابع [التعریف بالمخطوطات و فهرستها]، کورکیس عواد، جمع و تقدیم و تعلیق جلیل العطیة، بیروت: دارالفرب الإسلامی، الطبعة الأولى، ۱۹۹۹م، ص ۴۴۴-۵۹۶. این مقاله، پیش‌تر در چند قسمت، در مجله‌المورد به چاپ رسیده است.

دست‌نویس‌های اصل به زبان عربی
در کتابخانه چستر بییتی (دبلین - ایرلند)

<p>[8646] الأمالي المطلقة از: عبدالرحمان بن أحمد بن اسماعیل قلقشندی (۵۸۷۱). ★ ۳۴۶۷، تحریر مؤلف در ۸۵۳ هـ در قاهره.</p>	<p>[8640] إتمام الدراية لقراء النقاية از: جلال‌الدین سیوطی (۹۱۱ هـ). ★ ۳۵۱۴، تحریر سده ۹ هـ. در برگ ۹۳ رو اجازه خواندن کتاب به خط مؤلف موجود است.</p>
<p>[8647] انتخاب أصول السماعات از: ابوطاهر احمد بن محمد بن احمد سلفی اصفهانی جروانی (۵۷۶ هـ). جلد سوم از مجموعه آموزش‌های ابوالحسن علی بن مشرف موصلی (۵۱۹ هـ). ★ ۲۷۶۴، تحریر مؤلف در اسکندریه، مؤرخ ۵۱۳ هـ، ۹ گ.</p>	<p>[8641] اجتماع الشمل في طريق الرمل از: محمد بن احمد حسنی مکتب (ق ۹ هـ). ★ ۳۱۲۰، تحریر مؤلف در ۸۸۳ هـ.</p>
<p>[8648] الأنجم الزاهرة النورانية المحمدية في الطريقة الصوفية البسطامية السهروردية</p>	<p>[8642] أحكام الدلالة على تحوير الرسالة از: ابن انصاری (۹۲۶ هـ). گزارشی است بر الرسالة القشيرية در تصوف، تصنیف قشیری (۴۶۵ هـ). ★ ۲۸۴۳، تحریر گزارشگر در ۸۹۳ هـ.</p>
<p>از: ناشناخته (ق ۹ هـ). ★ ۳۳۵۶، تحریر مؤلف در ۸۲۲ هـ.</p>	<p>[8643] أخبار الدول و آثار الأول از: احمد بن یوسف دمشقی قرمانی (۱۰۱۹ هـ). ★ ۳۱۰۹، تحریر مؤلف در ۱۰۰۸ هـ.</p>
<p>[8649] تاریخ مصر از: زین‌الدین معروف افندی (ق ۱۰ هـ). ★ ۲۸۵۸، پیشنویس ناتمام مؤلف در سده ۱۰ هـ، ۱۲۸ گ.</p>	<p>[8644] أرجوزة في أصول الفقه [الشافعي] از: احمد ابن الحسینی (ق ۹ هـ). ★ ۴۳۶۳، احتمالاً به خط سرایشگر در سده ۹ هـ.</p>
<p>[8650] تحرير المحرر في شرح حديث النبي المطهر از: تقی‌الدین ابوالصدق ابن الحریری دمشقی شافعی (۸۵۱ هـ). ۱. شماره نگهداری نسخه در کتابخانه چستر بییتی.</p>	<p>[8645] إشارة لطيفة [بندی در بروج] از: محسن بن علی بن منصور حسینی دشتکی (۹۸۵ هـ). ★ ۳۳۲۸، تحریر مؤلف در سده ۱۰ هـ.</p>

- [8657] **التقنیع فی البدیع**
 از: فارس بن یوسف بن منصور شدیاق معروف به احمد فارس شدیاق (۱۳۰۵هـ).
 گزینهای است از خزانه الأدب و غایة الإرب تألیف ابن حجه حموی (۸۳۷هـ).
 ★ ۴۰۹۹، تحریر گزینگر در ۱۲۵۹هـ، ۱۷۷گ.
- [8658] **تهدیب الکمال فی أسماء الرجال**
 از: میزبانی (۸۴۲هـ).
 ★ ۴۳۴۰، جزو ۲۱۱ - ۲۲۰، تحریر مؤلف در ۷۱۲هـ، ۲۰۴گ.
 ★ ۴۳۴۱، جزو ۲۰۱ - ۲۱۰، تحریر مؤلف در ۷۱۲هـ، ۲۰۱گ.
 ★ ۴۳۴۲، جزو [۸۱] - ۹۰، تحریر مؤلف در آغاز سده ۸هـ، ۲۰۶گ.
- [8661] **جامع المختصرات و مختصر الجوامع**
 از: مدلجی (۷۵۷هـ).
 فقه شافعی.
 ★ ۳۹۶۶، تحریر مؤلف در ۷۱۹هـ، ۱۶۳گ.
- [8662] **الجواهر المعده فی فضائل جدّه**
 از: احمد بن محمد حضراوی هاشمی مکی (ق ۵۱۳هـ).
 تاریخ جدّه.
 ★ ۳۷۲۲، تحریر مؤلف در ۱۲۸۸هـ.
- [8663] **جواهر النفاثات لتهدیب النفوس الخسائس**
 از: احمد بن ابراهیم بن ترکی قادری حلبی (ق ۵۹هـ).
 ★ ۳۴۴۶، تحریر مؤلف در ۸۵۴هـ.
- [8664] **حاشیة علی تحریر اقلیدس**
 از: ملازاده رومی (ق ۱۰هـ).
 ماتن: خواجه نصیرالدین طوسی (۶۷۲هـ).
- گزارشی است بر المختصر فی الفقه اثر ابوشجاع احمد بن حسین بن احمد اصفهانی (۵۹۳هـ).
 ★ ۳۵۶۲، جزو یکم و ششم، تحریر گزارشگر در سده ۹هـ.
- [8651] **تحفة الأصحاب وهدیة الأحباب** فقه حنفی
 از: عبد المجید بن نصح بن اسرائیل (ق ۱۰هـ).
 ★ ۳۶۶۰، تحریر مؤلف در ۹۵۷هـ.
- [8652] **تحفة الورد فی معرفة الحق الفرد**
 از: ناشناخته.
 ★ ۳۶۸۹، تحریر مؤلف در سده ۱۱هـ.
- [8653] **التحقیق و الشرح و التوضیح لألفاظ متوالیة من الجامع الصحیح**
 از: محمد بن محمد بن محب مقدسی دمشقی (۸۲۸هـ).
 گزارشی است بر الجامع الصحیح اثر معروف بخاری.
 ★ ۳۳۵۱، جزء پنجم، تحریر گزارشگر در ۸۰۶هـ.
- [8654] **التذکرة بأحوال الموتی و أمور الآخرة**
 از: ابن القرطبی (۶۷۱هـ).
 ★ ۳۶۰۷، تحریر مؤلف، همراه با اجازه نامه‌ای از او مؤرخ ۶۵۶هـ، ۲۳۴گ.
- [8655] **تسلیة أهل المصاب**
 از: محمد بن محمد صالحی مثنجی حنبلی (۷۸۵هـ).
 ★ ۳۳۲۱، تحریر مؤلف در ۷۷۷هـ.
- [8656] **تسهیل السبیل إلی کشف الالتباس عمّا دار من الأحادیث بین الناس**
 از: غرس‌الدین محمد بن غرس‌الدین خلیلی مدنی (۱۰۵۸هـ).
 ★ ۳۸۴۱، تحریر مؤلف در ۱۰۵۵هـ.

★ ۳۷۹۳، تحریر مؤلف در ۸۸۸هـ.

[8671] **الحکم النبویة فی إعلام الأحکام الطبیة**

از: عبد الوهّاب بن احمد بن محمود رومی (ق ۵۷هـ).
وی، این کتاب را بر پایه طبّ النبی ﷺ ابو نعیم
اصفہانی (۴۳۰هـ) ساخته است.

★ ۴۲۰۰، تحریر مؤلف در سده ۵۷، ۲۷گ.

[8672] **الدر المصون فی اصطفاء المقرّ**

الأشراف السیفی قوصون

از: ابراهیم بن عبدالرحمان قیسرانی قرشی خالدی
(۷۵۳هـ).

★ ۴۱۷۹، تحریر مؤلف در سده ۸، ۲۳گ.

[8673] **الدر المنثور لحلّ قلائد النحور**

از: محمد امین بن خیر الله خطیب عمری موصلی
(۱۲۰۳هـ).

گزارشی است بر ارجوزه مؤلف در توضیح علوم که به
قلائد النحور و بهجة الناقد و البصیر نامبردار است.

★ ۳۹۰۱، تحریر مؤلف در ۱۱۷۹هـ، ۲۹۶گ.

[8674] **دور الأصداف من حواشی الکشاف**

از: عزالدین یحیی بن قاسم علوی زیدی (۷۵۰هـ).

ماتن: جار الله زمخشری (۵۳۸هـ).

★ ۳۹۱۵، تحریر محسّی در ۷۲۴هـ، ۱۵۰گ.

[8675] **دُرّ البحار فی مولد المختار**

از: شهاب‌الدین ابوالفضل احمد بن عبدالرحمان بن
عبد الکریم بن مکّیه شافعی نابلسی (۹۰۷هـ).

★ ۳۸۵۹، دفتر چهارم مجموعه، گ ۱۰۱-۱۲۶،
تحریر مؤلف در ۸۷۶هـ.

[8676] **دیوان شعر**

از: رمضان بن موسی عطیفی (۱۰۹۵هـ).

★ ۴۳۵۷، به خطّ تملیّی واضح [احتمالاً محسّی]

در سده ۱۰هـ.

[8665] **حاشیة علی شرح العقائد**

از: محمود بن قاضی منیاس (ق ۵۹هـ).

ماتن: نسفی (۵۳۷هـ) گزارش‌گر: تفتازانی (۷۹۱هـ).

★ ۳۶۰۴، تحریر محسّی در ۸۲۳هـ، ۱۲۸گ.

[8666] **حاشیة علی الکشاف**

از: قطب‌الدین ابن عبد الحی زاهدی کبیری حسینی
لاری (ق ۱۱هـ).

ماتن: جار الله زمخشری (۵۳۸هـ).

★ ۴۲۸۱، تحریر محسّی در ۱۰۵۰-۱۰۵۳هـ،
۳۰۵گ.

[8667] **الحجة فی بیان المحجة**

از: قوام‌الدین ابوالقاسم اسماعیل بن فضل تیمی
اصفہانی (۵۳۸هـ).

در فقه است.

★ ۳۹۱۳، تحریر سده ۶هـ، در برگ ۱ رو بندی به

خطّ مؤلف به چشم می‌خورد، ۱۸۵گ.

[8668] **حدقة الناظر فی اختلاف المناظر**

از: عبد القادر بن محمد منوفی شافعی (ق ۱۰هـ).

★ ۴۰۶۷، تحریر مؤلف در ۹۷۹هـ، ۴۲گ.

[8669] **حسن التنبّه لهما ورد فی التشبه**

از: نجم‌الدین محمد بن محمد غزّی عامری (۱۰۶۱هـ).

★ ۳۲۱۶، جزء سوم، تحریر مؤلف در ۱۰۳۵هـ.

[8670] **الحقائق الغوالی فی قبا و العوالی**

از: عقیف‌الدین ابوالولید احمد بن مسدّد بن محمد
کازرونی مدنی شافعی (ق ۹هـ).

مناظره خیالی میان دو سرزمین در جزیره عربی.

- ماتن: خواجه نصیرالدین طوسی (۵۶۷۲هـ).
 ★ ۳۶۹۰، تحریر گزارشگر در سده ۷هـ.
- [8683] شرح العقائد
 از: ناشناخته.
 گزارشی است بر العمدة في العقائد تَسْفَى (۵۷۱۰هـ).
 ★ ۴۲۴۴، تحریر گزارشگر در خوارزم، مؤرخ
 ۵۷۷۷هـ.
- [8684] شرح الغایة [في الفقه]
 از: ابوالفضائل عباد بن احمد حسنی (۵۷۱۰هـ).
 ★ ۳۳۶۸، تحریر گزارشگر در آغاز سده ۸هـ.
- [8685] شرح الفصوص علی لسان أهل اللبّ والخصوص
 از: عبد الله رومی یوسنوی (ق ۵۱۱هـ).
 ماتن: محی الدین ابن عربی.
 ★ ۳۴۷۴، تحریر گزارشگر در ۱۰۲۴هـ.
- [8686] شرح القانونجة
 از: محمد بن محمد طیب (ق ۵۱۰هـ).
 ماتن: محمود بن عمر چغینی خوارزمی (ق ۵۷هـ). وی
 کتاب القانونجة / قانونچه را از القانون پور سینا گزینہ کرده
 است.
 ★ ۴۰۰۶، تحریر گزارشگر در ۹۱۵هـ، ۱۸۰گ.
- [8687] شرح القصيدة
 از: محمد بن عبد الحمید بن عبد القادر حکیم زاده
 بغدادی (ق ۵۱۱هـ).
 گزارش قصیده‌ای است که همو در ستایش پیامبر ﷺ
 سروده است.
 ★ ۲۷۴۳، تحریر گزارشگر در ۱۰۶۰هـ، ۱۵۸گ.
- [8688] شرح الكوكب الساطع في نظم جمع الجوامع
 از: جلال الدین سیوطی (۹۱۱هـ).

★ ۳۶۹۴، تحریر سرایشگر در ۱۰۹۵هـ.

[8677] دیوان الفتح الفاضل والسر الفاضل

از: محمد بن احمد بن علی شهابی (ق ۵۹هـ).
 سروده‌هایی در تصوف.
 ★ ۳۵۲۶، تحریر مؤلف در ۸۹۵هـ.

[8678] ذیل لبّ اللباب

از: عبدالرحمان بن عبد العظیم بن عبدالرحمان
 آشمنوی شافعی (ق ۵۱۱هـ).
 تزیلی است بر لبّ اللباب في تحریر الأتساب
 جلال الدین سیوطی (۹۱۱هـ)، کتاب وی نیز اختصاری
 است از الأتساب تصنیف عبد الکریم سمانی (۵۶۲هـ).
 ★ ۳۹۷۵، دفتر دوم، برگ ۱۲۷-۱۵۹، تحریر
 مؤلف در سده ۱۱هـ.

[8679] زبدة الأعمال و خلاصة الأفعال

از: علی بن نصر اسفراینی مکی (۵۷۹۲هـ).
 ★ ۳۱۳۹، تحریر مؤلف در ۷۸۴هـ.

[8680] سفينة الأحكام

از: خواجه نصیرالدین طوسی (۵۶۷۲هـ).
 فلکیات.
 ★ ۳۶۴۰، دفتر نخست از مجموعه، گ ۱-۱۱۱،
 احتمالاً به خط مؤلف، مؤرخ ۵۶۶۸هـ.

[8681] شرح تجرید الاعتقاد

از: علامه جمال الدین ابن مطهر حلّی (۵۷۲۶هـ).
 ماتن: خواجه نصیرالدین طوسی (۵۶۷۲هـ).
 ★ ۴۲۷۹، تحریر گزارشگر در ۵۶۹۰هـ، ۲۶۴گ.

[8682] شرح تجرید الاعتقاد

از: محمد بن اسعد تمیمی یعنی تستری حنفی (نزدیک
 ۵۷۳۰هـ).

ماتن: تاج‌الدین شبکی (۵۷۷۱هـ).

فقه شافعی.

★ ۳۵۱۵، تحریر ۸۸۷هـ، خط سبوطی بر روی نسخه دیده می‌شود.

[8695] العقد التلید فی اختصار الدرّ النضید

از: عبد الباسط بن موسی علموی (۹۸۱هـ).
گزیده‌ای است از الدرّ النضید من أدب المفید والمستفید اثر محمد غزّی عامری (۹۸۴هـ).

★ ۳۲۱۱، تحریر گزارشگر در سده ۱۰هـ.

[8689] شرح المهدّب

از: محیی‌الدین نووی (۶۷۶هـ).

ماتن: شیرازی (۴۷۶هـ).

فقه شافعی.

★ ۳۳۸۰، جزو چهارم، تحریر گزارشگر در ۶۷۳هـ.

[8696] عماد السالکین فی حلّ الصعاب

من کتاب منازل الساترین

گزارشی است بر منازل الساترین هروی (۴۸۱هـ) از محمد بن محمد محقق اردبیلی (ق ۱۱هـ).

★ ۴۲۷۷، به خط تملیق [احتمالاً گزارشگر] در ۱۰۶۲هـ، ۲۳۳گ.

[8692, 8691, 8690] شرح نهج البلاغة

از: کمال‌الدین ابن میثم بحرانی (۶۹۹هـ).

ماتن: سید شریف رضی.

★ ۳۱۶۹، تحریر گزارشگر در ۶۷۷هـ.

★ ۳۷۷۹، جزو سوم، تحریر گزارشگر در ۶۷۴هـ، ۲۰۱گ.

[8697] عمدة المتجیل وبلغة المتجیل

از: محمد بن محمد بن فهد مکی شافعی (۸۷۱هـ).

اخبار و سرگذشت پیشینیان.

★ ۳۴۷۰، تحریر مؤلف در ۸۴۲هـ در مکه.

★ ۳۸۱۲، جزو دوم، تحریر گزارشگر در سده ۷هـ.

[8698] الغرر البهیة فی شرح البهجة الوردیة

از: ابن انصاری (ق ۹هـ).

★ ۳۴۲۲، دو جلد نخست، تحریر مؤلف در سده ۹هـ.

[8693] صیلة الخلف بموصول السلف

از: محمد بن محمد بن سلیمان مغربی رودانی سوسی (۱۰۹۴هـ).

تَبَّتْ تالیفاتی است که نویسنده آن‌ها را خوانده است.

★ ۳۸۷۴، تحریر ۱۰۹۴هـ، در برگ نخست اجازه‌ای به خط مؤلف در همان سال به چشم می‌خورد.

[8699] فتح القریب المجیب بشرح کتاب الترتیب

از: عبد الله بن بهاء‌الدین محمد بن عبد الله شنشوری شافعی فرضی (۹۹۹هـ).

گزارشی است بر ترتیب مجموع الکلاعی اثر سبط ماردینی (۹۳۴هـ) که در آن کتاب المجموع فی الفرائض کلاعی شافعی (۷۷۷هـ) را مرتب کرده است.

★ ۳۷۲۳، تحریر گزارشگر در ۹۸۳هـ، ۲۳۶گ.

[8694] عرف البشام فیمن ولی فتوی دیشق الشام

از: محمد خلیل مرادی (۱۲۰۶هـ).

★ ۳۴۸۳، تحریر مؤلف در پایان سده ۱۲هـ.

[8700] فتح الوصید فی شرح القصید

از: علم‌الدین سخاوی (۶۶۱هـ).

(۵۷۴۸). البلغة في تاريخ أئمة النحو واللغة فيروزآبادی
(۵۸۱۷) و بجز آن‌ها: محیی‌الدین ابوزکریّا یحیی بن عمر
بن محمد بن فهد هاشمی مکی (۵۸۸۵).
★ ۳۸۵۷، تحریر گزینگر در ۸۷۴هـ.

[8706] المؤول شرح أبيات المطول

از: وحیدی بن ابراهیم بن محمد فرضی (۱۱۲۶هـ).
★ ۳۵۹۱، تحریر مؤلف در ۱۱۰۶هـ.

[8707] مجلی مرآة المنجی

از: شمس‌الدین محمد بن علی بن ابراهیم بن ابی
جمهور احسائی شیعی (ق ۹هـ).
گزارشی است بر کتاب دیگر مؤلف در عرفان موسوم
به مسالك الإتهام.
★ ۳۸۱۰، تحریر مؤلف در ۸۹۶هـ، ۳۴۸گ، در
برگ ۳۴۷-۳۴۸ نیز اجازه‌نامه‌ای به خط مؤلف
موجود است.

[8708] مجمع الأقوال في معاني الأمثال

از: محمد بن عبدالرحمان بن عبد الله ابوالبقاء عکبری
(ق ۷هـ).
★ ۳۶۶۹، تحریر مؤلف در ۶۶۵هـ، ۳۶۴گ.

[8709] مجموعه:

۱. الجواهر الزواهي في ذمّ الملاعب والملاهي
۲. النجوم الزواهر في تحريم القراءة بلحون أهل
الفسق والكبائر
هر دو از محمد بن احمد بن محمد بن کيآل شافعی
(۹۳۸هـ).

★ ۳۴۱۹، تحریر مؤلف در ۸۹۱هـ.

[8710] مجموعه:

۱. شرح الرسالة الشمسية [۱-۹۹]
در منطق، از حسین بن معین‌الدین ميبدی (ح ۹۰۴هـ).

گزارشی است بر حرز الأمانی و وجه التهانى در دانشی
قراءات، از شاطبی (۵۹۰هـ).

★ ۳۹۲۶، مؤرخ ۶۲۲هـ، در برگ ۱۴۸پ
یادداشتی اجازه قرائت کتاب به خط گزارشگر
موجود است.

[8701] الفرج بعد الشدة

از: ناشناخته.

★ ۳۵۴۶، احتمالاً به خط مؤلف، از انجام ناتمام
است، تحریر سده ۸هـ.

[8702] القراءات

از: ابو محمد عبد الله بن احمد بن عبدالرحمان مقرئ
(ق ۴هـ).
★ ۳۵۶۷، احتمالاً تحریر مؤلف، مؤرخ ۳۹۵هـ،
۲۶۹گ.

[8703] القواعد

از: حصنی (۸۲۹هـ).

فقه شافعی.

★ ۳۲۲۶، تحریر مؤلف در سده ۹هـ.

[8704] كشف الشوارد والموانع

از: یوسف بن ابراهیم مغربی وانوغی (ق ۹هـ).
فقه حنفی.

★ ۳۳۱۱، جزء پنجم [آخر]، تحریر مؤلف در
۸۳۹هـ.

[8705] کوکب المباني و موكب المعاني

في شرح صلوات الشيخ عبد القادر الكيلاني

از: عبد الفتی نایلسی (ق ۱۲هـ).

۳۵۰۰، تحریر مؤلف در ۱۱۲۷هـ.

[گزیده کتاب‌های پراکنده از جمله: المجالسة ابوبکر
احمد بن مروان دینوری (۳۱۰هـ)، طبقات الحقاظ ذهبی

بقیمت بلند و بگوهر تمام
نگنجد دو شمشیر در یک نیام^۱

چو شمشیرم اندر نیام هنر
سزذگر نیارذ نظیرم فلک

برگ ۱۲۹ ب

لغیره

گویی کی بهشت جاوذان خواهد شد
من پیر شدم جهان جوان خواهد شد

زر^۲ سبزه کنون جهان چنان خواهد شد
فردا کی ز اندوه فراق صنا

[بی‌نام سراینده]

آسذگه عندلیب و شد نوبت زاغ
اکنون من [و] یار گل رخ و باذه و باغ^۳

آراسته گشت باغ و افروخته راغ
از گل، همه باغ گشت چون شمع و چراغ

[بی‌نام سراینده]

شد شش جهت هفت زمین هشت بهشت
در ده می روشن کی جهان گشت بهشت

هر باغ خورنقست و هر دشت بهشت
باشد ببهشت می حلال ای ساقی

[بی‌نام سراینده]

یک دیزه بی شکایت خار و خسی نماند
در چار سوی عالم عنصر کسی نماند
از یکدگر، کی مدّت ما هم بسی نماند

اکنون کی باذ فتنه وزید و ز گرد او
و امروز کز مخالفت دور روزگار
ای دوستان دمی دو کی ماندست برخوردار

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. نک: دیوان ادیب صابر ترمذی، به تصحیح و اهتمام محمدعلی ناصح، مؤسسه مطبوعاتی علمی، ۱۳۴۳ ه.ش، ص ۳۲۰، با اندکی اختلاف.
۲. شاید صورت درست کلمه «در» باشد.
۳. این رباعی عیناً در نزهة المجالس (ص ۶۳۵) به نام ابوالمعالی، که باید ابوالمعالی نحاس رازی باشد، آمده است.

هر جان شریف کو شناسای رهست
داند کی هر آنچ آیند از جایگهست
رنجی کی رسد بتو نه از دور مهست
کو نیز ز هر چه می‌روذ بی گنهست^۱

گفتم کسی دلم ز علم محروم نشد
کم ماند ز اسرار کی مفهوم نشد
اکنون کی همی بنگرم از روی خرد
معلوم شد کی هیچ معلوم نشد^۲

ناصر خسرو

دی آمدنی بحرب^۳ از منزل خویش
و امروز مقامی نه بکام دل خویش
فردا شدنی بی خبر از حاصل خویش
پس من چه نشان دهم ز آب و گِل [خویش]^۴

عبدالواسع جبلی

هر جاکي ز فضل پیش گاهيست منم
وان یک تن تنها کی سپاهيست^۵ منم
گر دعوی عقل را گواهيست منم
ور بر سخن از قیاس شاهيست منم^۶

ادیب صابر

- موجود است نک: فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، عبدالحسین حائری، ج ۱۹، تهران، ۱۳۵۰ه.ش، ص ۵۱۱-۵۱۲. برای آگاهی از دیگر نسخه‌های این اثر که از نسخه مجلس جدیدتر هستند. نک: فهرست نسخه‌های خطی فارسی، احمد منزوی، مؤسسه فرهنگی منطقه‌ای، ج ۱، ص ۲۲۵-۲۲۴.
- در باره رباعیات خیام بهترین، مستندترین و علمی‌ترین کاری که انجام شده تحقیق سید علی میرافضلی است با مشخصات زیر: رباعیات خیام در منابع کهن، مرکز نشر دانشگاهی، چاپ اول، ۱۳۸۲ه.ش. این که این دو رباعی از خیام به خط قطب شیرازی، حکیم مطب سده ۷ه. باقی مانده بسیار جالب توجه و پراهمیت است.
۱. این رباعی اگر چه در مجموعه‌های چاپی رباعیات خیام (مثل طربخانه و نسخه مرحوم نخجوانی که در چاپ اسماعیل یکانی با عنوان «نادره ایام حکیم عمر خیام» مورد استفاده بوده است) موجود است ولی در اثر آقای میرافضلی نیست آن هم به این علت که در منابع پیش از سده ۹ه که ایشان استفاده کرده‌اند وجود نداشته است. پس این رباعی آن هم در این دست‌نویس سده ۷ه از تازه‌های عرصه رباعی‌پژوهی به‌خصوص رباعیات خیام است.
۲. این رباعی در کار آقای میرافضلی آمده آن هم از روی نزهة المجالس جمال خلیل شروانی، نک: نزهة المجالس، ص ۱۴۶.
۳. در اصل، بدون نقطه در زیر حروف است و چنین به نظر می‌رسد که باء دوم یک دندانه دارد (یعنی به شکل «س»). دو نقطه سرگردان هم در زیر «ر» قرار دارد.
۴. در دیوان چاپ شده ناصر خسرو، ۴ رباعی از او هست که رباعی مورد بحث جزء آن‌ها نیست. نک: دیوان ناصر خسرو، به تصحیح مجتبی مینوی - مهدی محقق، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۶۷ه.ش، ص ۵۳۰.
۵. این مصرع را ابتدا اشتباه و به صورت «کی چون سپاهيست» کتابت کرده و بعد صورت درست را در حاشیه و به همان خط نقل کرده است.
۶. این رباعی در دیوان عبدالواسع جبلی، چاپ مرحوم دکتر ذبیح‌الله صفا وجود ندارد.

خاتون رز ملک خسرو

فرشته چو طاووس بر می‌نهاد
ز اسپه کی پی بر قمر می [نهاد]
فرو می‌گرفتند و بر می‌نهاد

دران راه باخرز کز بس نهیب
غلامان مخدوم فردوس را
بهر نیم فرسنگ صذره فزون
فردوسی گوید در جواب تاج

کی سر بر خط تو قمر می‌نهاد
ترا در بها صد گهر می‌نهاد
ملک بر زبَر تاج بر می‌نهاد^۱

چه گویم ترا تاج‌الدین مازند [کذا]
ملک خسرو خانه دان رسول
تو در زیر او چاربا همچو تخت
کافرک راست

رهبر او مباد جز نیکی
کین یکی نان دهد، دگر سیکی

خواجه مسعود سعد می‌پرود
بمخدایش سپردم و ابلیس

برگ ۱۲۸ ب:

بَر ما ز روان عزیزتر بود
بَر دیده اگر نه چون بصر بود

تشریف شریف روح پرور
در دیده ما بصر مبادا

برگ ۱۲۹ الف

با ما بوقا [م] عهد نیکوست نه
شهری همه دشمنند و تو دوست نه

گر لاف ززم کی یار خوش خوست نه
وین نادره‌تر کی از برای تو مرا

عمر خیام^۲

→ فردوس [کذا] در جواب گوید

ترا در بها صد گهر می‌نهاد
ملک بر زیر تاج بر می‌نهاد^۱

ملک خسرو خاندان رسول
تو چون بخت زیر ملک چاربا ی

۱. از این که این ابیات اشاره به چه ماجرای از زندگانی فردوسی دارد هیچ دانسته نیست. شاید از این ابیات، اطلاعی بر آگاهی‌هایمان در باره فردوسی بیفزاید و آن سفر او به «باخرز» باشد. در مهم‌ترین تحقیقی که گفته‌ها و نظرات مقدمین را در باره فردوسی گرد آورده‌است، یعنی سرچشمه‌های فردوسی‌شناسی، اثر دکتر محمد امین ریاحی، اشاره‌ای به ماجرای که در باره این موضوع کمک کار باشد و راهی به دهی بنمایدمان نیافتم.

۲. قطب‌الدین شیرازی در آثار خود تألیفات و نظرات علمی حکیم عمر خیام را ذکر کرده‌است. مثلاً در کتاب اختیارات مظفری که در نجوم و به فارسی نگاشته‌است از «عمر خیام و فصلی که او بر رساله ابوعلی بن الهیثم الحاق کرده» یاد می‌کند. نسخه‌ای بسیار کهن سال از این اثر قطب در کتابخانه مجلس شورای اسلامی (ملی سابق) به شماره ۶۳۹۸

برگ ۳۹ الف، [بدون نام سراینده]:

وانگشت زمانه بر کی خاید بینیم
ور عمر شوذ^۱ هر آنچ آید بینیم

شب حامله است تا چه زاید بینیم
از دور فلک هر آنچ آمد دیدیم

برگ ۴۰ ب:

سیف شاعر گوید در حق گرز شاعر

گویم سخنی نادره اندر خور تو
وز نام تو... صذ بر سر تو

تو گزوی و من سیف نشسته بر تو
در گردن تو نام من و ننگ ز بند
کافرک^۲ گوید در حق گوهر چنگی^۲

دختر چوب دستی [کذا]

وز نـام پـذر...
بـاقوت گـداخته در آب بسته

ای نام تو در گردن تو صذ رسته
برنه بکف کافرک دل خسته
تاج‌الدین^۴ گوید در حق فرودسی^۵

۱. شاید هم «بوذ» باشد.

۲. در مورد کافرک غزنوی نک: فرهنگ سخنوران، دکتر ع. خیام‌پور، طلایه، ج ۲، چاپ اول، زمستان ۱۳۷۲ هـ.ش، ص ۷۵۷. این ناصر شمس معروف به کافرک از شعرای عصر سلجوقیان است که به قول محمد عوفی، «هزل بر وی غالب و هجای اکابر و مذکور امثال شیوة او»، لباب الالباب، محمد عوفی، با تصحیحات جدید و حواشی و تعلیقات کامل به کوشش سعید نفیسی، کتابخانه ابن سینا- علمی، اسفند ۱۳۳۵ هـ.ش، ص ۴۵۶-۴۵۵. از کافرک غزنوی جز چند بیتی که در لباب الالباب آمده است، ۴ رباعی هزل آمیز هم در جنگ رباعیات مرعشی شماره ۱۲۵۹۸، برگ‌های ۲۴۰ پ و ۲۴۱ رو باقی مانده است.

۳. در اصل «چنگی» است.

۴. از شعرای متقدم سده ۴ هجری است که البته دانسته نشد که چه کسی است.

۵. در برگ ۶۳ از جنگ معروف به «جنگ اسکندر میرزا تیموری» که در ۸۱۳ و ۸۱۴ هـ در شیراز کتابت شده و اکنون در موزه بریتانیا نگاهداری می‌شود این ابیات با اندکی اختلاف آمده است (از عکس این نسخه که در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۶۸۰۲ نگاهداری می‌شود استفاده شد. میکروفیلم آن نیز به شماره ۲۴ در همان‌جا محفوظ است):

«تاج‌الدین راست

فرشته چو طائوس پَر می‌نهاد
ز اسپه‌ی که پی بر قمر می‌نهاد
فرونی گرفتند [کذا] و بر می‌نهاد
که بر خط تو ماه سر می‌نهاد

در آن سنگ لاهی که از بس نهیب
غلامان مخدوم فردوس را
بهر نیم فرسنگ صدر ره فزون
ندانم ترا تاج‌الدین یاد هست

اشعار فارسی مجموعه

این بخش حجم زیادی ندارد ولی بعضاً اهمیت بسیار دارد. مثلاً آن چه از خیّام، فردوسی و یکی از هم عصران او، کافرک غزنوی و کریم عمر گنجه‌ای و هم چنین دو شاعر متخلّص به «سیف» و «گرز»، که نام آن‌ها را برای نخستین بار است می‌بینیم، در این مجموعه هست باید مغتنم شمرد. این اشعار را بدون اعمال سلیقه و به دقت نقل می‌کنم و اگر هم تغییری در صورت املائی نسخه بدهم چیزی جز افزودن نقطه و سرکش و شاید هم برخی علائم نگارشی جزئی نیست.

برگ ۲ الف:

از خود فلکی دگر چنان ساختمی
 برداشتمی من^۱ این فلک را ز میان
 بدیع پندی^۲ گوید در جواب
 گر بر فلکت دست بزی چون یزدان
 خرد را چو سرو^۳ دهند داند عاقل
 کریم عمر گنجه^۵ راست
 گفتم مگر این دل بغم پیوسته
 یکباره بشد ز بند خوبان رسته
 او خود بیکی خوب قناعت نکند
 این قلب شکسته بین بده جا بسته

۱. بریده شده است و در زمره خسارت‌هایی است که به یکی دو برگ نسخه وارد شده.

۲. شاید هم «مر» باشد. در خط تعلیق نسخه که در این مورد بدون نقطه است هر دو قرائت امکان‌پذیر است.

۳. شاید هم «بدیع پند می‌گوید» (۱) کلمه «پند» دقیقاً با سه نقطه برای «پ» کتابت شده است. چند شاعر متخلّص به بدیع پیش از قرن ۷ می‌شناسیم. یاد «بدیع / منتجب خوافی»، «بدیع بلخی» (که یادش در لباب الالباب، بخش شعرای آن سامان شده) و «بدیع سیستانی» و منابع موجود در باره آن‌ها را در فرهنگ سخنوران، طلایه، ج ۱، چاپ اول ۱۳۶۹ ه.ش، ص ۱۲۸-۱۲۷ و ج ۲، چاپ اول ۱۳۷۲ ه.ش، ص ۸۷۸ خواهید یافت. در نزهة المجالس هم از شاعری به نام «بدیع ییلقانی» یک رباعی آمده است و بس. نک: نزهة المجالس، جمال خلیل شروانی، تصحیح و تحقیق دکتر محمد امین ریاحی، چاپ دوم، علمی، ص ۲۱۲.

۴. «سرو [بضم سین و راه] شاخ باشد از هر حیوانی که باشد» (مجمع الفرس، شروزی، به کوشش محمد دبیرسیاقی، کتابفروشی علی اکبر علمی، تهران، ج ۲، ۱۳۴۰ ه.ش، ص ۷۹۵).

۵. باید همان امیر نجیب‌الدین عمر گنجه‌ای باشد که با داشتن ۴۳ رباعی، از نظر تعداد رباعی در نزهة المجالس رتبه سیزدهم را دارد. نک: نزهة المجالس، ص ۱۹ و ص ۱۳۲-۱۳۱ (البته اگر کریم عمر گنجه کس دیگری نباشد). در جنگ رباعیات کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی به شماره ۱۲۵۹۸، ۴۱ رباعی به اسم او آمده است (۱۲ رباعی به نام «نجیب گنجه»، ۱۷ رباعی به نام «کریم گنجه»، ۱۱ رباعی به نام «عمر گنجه» و ۱ رباعی به نام کریم).

داستان‌های بین این دو سوءاستفاده کردند.^۱ اگر چه این حکایات شاید به واقع درست و تاریخی باشد (چنان که حاکی از رقابت بین علما در اعصار گوناگون است و چیز تازه‌ای نیست) اما حقیقت ماجرا یک یا چند پرسش و پاسخ است که بین خواجه رشید و ملا قطب شیرازی روی داد و نمونه‌ای از آن در کتاب بیان الحقایق^۲ خواجه رشید ثبت است.^۳

این مطلب را نباید نشانگر دشمنی بین این دو فرض نمود. بدون داشتن دلیل هم این را می‌شود نفی کرد چه رسد به این که دو شاهد و دلیل قابل اعتماد هم داشته باشیم. اول این که در آغاز مجموعه تصانیف رشیدی و در جزو تقریظ‌ها و ستایش نامه‌های علما بر آثار خواجه رشید، یکی از کسانی که تقریظ نوشتند قطب‌الدین محمود بن مسعود بن مصلح شیرازی است (که از میان آن ۸۵ نفر کسی که بر آثار خواجه رشید تقریظ نوشته‌اند فقط تقریظ او چاپ شده است).^۴ دلیل دیگر، همین شاهد زنده مورد بحث این مقال است؛ نسخه خطی علا قطب. این نسخه به کتابخانه رشیدالدین فضل‌الله تعلق داشته و چنان که گذشت مهر خواجه - که محوش کرده‌اند - در چهار جای آن هنوز قابل تشخیص است و هر چه نباشد حاکی از وجود نوعی رابطه بین این دو شخصیت علمی عصر که گرچه هر دو به اقتضای شیوه عصر، نوعی اجماع بر علوم زمان داشته، در شاخه «طب» متخصص بوده‌اند.

۱. حکایاتی رواج داشت مبنی بر این که قطب‌الدین شیرازی از تفسیر خواجه رشید بر قرآن به ریشخند و فسوس سخن رانده، نک: مقاله «ملا قطب شیرازی»، در نقد حال، ص ۳۵۴.
۲. متن فارسی بیان الحقایق باقی نمانده است (گویا)، ولی رساله‌ای از خواجه رشید که مرحوم عبدالحمه بلاغی در کتاب یصوب، از هر چمن گلی به صورت چاپ عکسی (از روی نسخه کهن سال خودش) منتشر کرد و بعدها استاد ایرج افشار در فرهنگ ایران زمین، شماره ۲۳ تجدید چاپ نمود، بخش نهم از همین بیان الحقایق است. این اطلاع جدید را جناب نجیب مایل هروی اول بار متذکر شد. نک: بیان الحقایق، رشیدالدین فضل‌الله همدانی، نجیب مایل هروی، چاپ شده در مجموعه رسائل فارسی بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، دفتر دوم، ص ۵۳. ولی آقای مایل هروی به این مطلب اشاره‌ای نکرده‌اند که یک نسخه از تحریر عربی بیان الحقایق را مرحوم مینوی در کتابخانه قلیج علی پاشا به شماره ۸۳۴ قدیم (۸۵۴ جدید) دیده بوده است. نک: وقفتنامه ربع رشیدی، چاپ حروفی از روی نسخه اصل، به کوشش مجتبی مینوی [و] ایرج افشار، انجمن آثار ملی، تهران، ۲۵۳۶ش. صفحه سی و پنج از مقدمه. گویا کتاب بیان الحقایق را در ژاپن و تحت نظر دکتر هاشم رجب‌زاده احیا و چاپ خواهند کرد.
۳. مینوی در وصف نسخه بیان الحقایق کتابخانه «قلیج علی پاشا»ی ترکیه آورده است: «مثلاً در رساله سوم از مباحثه‌ای که بین او و علامه قطب‌الدین شیرازی روی داده بود است گزارش می‌دهد»، وقفتنامه ربع رشیدی، صفحه سی و پنج.
۴. نسخه‌های چندی از این ستایش‌نامه‌ها موجود است و گویا در دست چاپ. از آن جمله نسخه شماره ۳۷۲۵ کتابخانه فاتح استانبول و نیز نسخه شماره ۳۴۱۵ کتابخانه نور عثمانیه. و نیز نک: به نمونه چاپ شده تقریظ قطب شیرازی (که لحن تأییدگرانه شدیدی بر آن حاکم است): تقریظ علامه قطب‌الدین شیرازی بر آثار خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، غلامرضا پرنده، چاپ شده در مجموعه رسائل فارسی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، دفتر پنجم، چاپ اول ۱۳۷۸هش، ص ۱۲۴-۱۳۱.